

ФІЛОСОФСЬКО-ПОЛІТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ **INTERDISCIPLINARY ISSUES IN PHILOSOPHY AND POLITICAL SCIENCE**

ЛІБЕРАЛІЗМ ЯК ІДЕЙНО-ПОЛІТИЧНА ОСНОВА ДЕМОКРАТІЇ

Володимир Федорченко, кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0002-3864-9660>
e-mail: polit-nauk@ukr.net

Отримано: 14.12.2020

Ухвалено до друку: 22.02.2021

Опубліковано: 26.02.2021

Федорченко В. (2021). Лібералізм як ідейно-політична основа демократії. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія*, 1(4), 68-73. <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2021/4-6/12>

Анотація

В статті йдеться про сутність, політичний зміст та форми демократії. Розкриваються принципи та цінності лібералізму як ідейно-політичні витoki демократії. Аналізуються основні підходи до розуміння демократії як політичної цінності та чинники її актуалізації в сучасних умовах. Узагальнюються основні принципи та норми утворення та реалізації правил всеосяжного та нічим необмеженого політичного діалогу в суспільстві та між державами як стрижневої ідеї ціннісного виміру демократії.

Ключові слова: лібералізм, політика, демократія, політична цінність, політичний діалог, демократизм.

Вступ

Велика кількість дослідників в історії політичної науки та сучасних науковців та практиків, які заклали теоретичні та практичні основи демократії засвідчили значний і непоборний суспільний запит, інтерес до цього явища. Теоретичний дискурс упродовж двадцятого століття між різними науковими школами політології та філософії, між представниками політичних ідеологій, а також реальна практична політична боротьба між політичними партіями та суспільно-політичними рухами, на нашу думку продемонстрували, що сучасні суспільства, держави, міжнародні утворення, політика, тощо здебільшого не мисляться без демократії. Лібералізм вперше в політичній історії найбільш усвідомлено ставить питання про розширення кола суб'єктів політичного спілкування, створюючи нові уявлення та пояснення походження та природи людини, співіснування та можливі правила та форми спілкування людей в суспільстві, природи самого суспільства та його взаємодії з породженою ним державою. Через концепції природного права, суспільного договору, народного суверенітету тощо теоретики лібералізму не тільки більш менш науково намагаються пояснити нові суспільні реалії, але й в гармонії з цими поясненнями пропонують уявлення про нові, бажані норми, тобто правила політичного спілкування, відповідні їм суспільні інститути які ще тільки мають бути встановлені. Завдяки лібералізму, проголошеними ним принципам та цінностям, попри різні тлумачення демократії, виокремлення різних її концепцій та форм втілення в реальність, демократія сама перетворилася в певну політичну цінність. Демократія як політична цінність, поряд з іншими має власний зміст, особливості та відіграє окрему, так би мовити консумативну функцію, дослідженню чого і присвячена дана стаття.

Результати

В історії політичної думки та сучасній політичній науці питаннями демократії переймалася занадто значна кількість мислителів, щоб навіть згадати всіх в межах статті. Від Платона, Аристотеля, Д.Локка, Ж.Ж.Руссо, Т.Джеферсона, А.Токвіля та Є.Бернштейна до М.Дюверже, Й.Шумпетера, С.Хантінгтона, Р.Даля, Г.Алмонда, Х.Аренд, Ф.Фукуями та багатьох інших. Вони та інші доклалися як до розробки теоретичних основ та практичного втілення демократії так і до складання наукового інструментарію дослідження цього явища. Як результат, в сучасній політології термін демократія позначає досить велику кількість більш-менш пов'язаних явищ. Це і народовладдя, і політичний режим, і політичний устрій з відповідними інституційними та процедурними елементами, форма правління, форма політичної та соціальної системи суспільства, держави та влади. Іноді розглядають демократію як предмет політології в цілому, з чого випливає, що демократія - це «історичний процес, як процес реалізації універсальних цінностей: свободи, справедливості на ін..» (Політологія, 2004: 143). В цьому сенсі демократію аналізують як єдине але багатомірне явище, прояви якого зачіпають всі сторони політики та розгортаються в усіх сферах суспільного життя, по суті асоціюють з історичним процесом розгортання політики як суспільного явища. Розкриття демократії як політичної цінності лібералізму дозволяє, більш коректно визначити сутність та напрям розвитку політичної сфери суспільства в усьому багатоманітні її проявів, коректніше вирізнити та визначити поняття демократизму, тим самим виокремити сутнісну, серцевинну особливість демократії, яка на нашу думку і дозволяє розрізнити її реальне, неформальне, істинне втілення від суто формальних, тих які називають неповними, частковими, «дефектними».

Для більш коректного та узагальненого розкриття нашого розуміння демократії як політичної цінності, вважаємо за доцільне запропонувати на розгляд наступні змістовні позиції, які так чи інакше витікають з ліберальних концепцій природного права, політичних прав та народного суверенітету, в яких в кожній наступній ми спираємося на попередні.

Перша. Вся історія людства, від перших примітивних форм співіснування до сучасних державних, міждержавних та міжнародних утворень продемонструвала величезну кількість різноманітних форм людської співпраці. Сучасні суспільства, в тому числі людство в глобальному сенсі, є сумарним результатом історичного процесу співробітництва в усіх його проявах. Залежно від багатьох чинників, свідомо чи несвідомо люди змінювали умови цієї співпраці, історично вдосконалюючи їх, поступово раціоналізуючи та надаючи їм бажаних форм. Це, врешті привело не тільки до підвищення ефективності людської взаємодії, а й до усвідомлення того факту, що співпраця, спільна праця, взаємодія має задовольняти спільні, взаємні інтереси, служити спільному благу. Таким чином, з точки зору реалізації завдання даної статті, можна узагальнено зауважити, що становлення та розвиток суспільства можливо трактувати як процес розгортання та осучаснення змісту, форм організації тощо... співробітництва, взаємодії та спілкування, з метою, в першу чергу, забезпечення спільних інтересів його учасників.

Друга. Зараз існує не одна концепція спільного, суспільного чи загального інтересу та спільного блага. Історично, розуміння та усвідомлення того, що є спільним інтересом, спільним в чому і для кого, змінювалося, міняючи й мету та форми співпраці. З історичним зростанням масштабності людської співпраці змінювалося й уявлення про, так би мовити «масштаб» загальності спільного інтересу та загального блага. Як вперше зазначали теоретики лібералізму, віками інтереси (економічні, соціальні, культурні, політичні етнічні тощо) значної частини суспільства виключалася зі спільного інтересу, перетворюючи співробітництво на групову справу задля задоволення часткових інтересів, а інша, виключена частина перетворювалася на ресурс, засіб співпраці. Це було однією з основ того, що мислителі називали відчуженням та експлуатацією. Поступово утворилася, як найбільш ефективна, ціла суспільна структура, яка організовувала і забезпечувала людську співпрацю задля реалізації цього і, таким чином усвідомленого спільного інтересу. Тобто історично виокремлювалися публічні інтереси, як

інтереси певних соціальних груп, що визнані і задоволені цією специфічною соціальною організацією – державою, яка в першу чергу виконувала функцію реалізації цих «публічних» інтересів, сукупність яких складала спільний інтерес. По суті тут, слідом за класиками та сучасними теоретиками лібералізму, ми описуємо функції та основне призначення політичної сфери життя суспільства, а державу характеризуємо як політичний інститут, адже політика, як одна з форм такої суспільної взаємодії, сформувалася та функціонує як сфера усвідомлення та реалізації цих спільних інтересів в процесі спілкування, яке відбувається у відповідній – політичній, тобто публічній формі. В основі співпраці лежить спілкування (відносини) в його різних формах (економічній, соціальній, культурній) та взаємодія між людьми та їх групами на локальному рівні та в межах всього суспільства, а держава організовуючи, координуючи та контролюючи цю взаємодію, у відповідності до визнаного нею пануючого спільного інтересу задовольняє таким чином суспільну потребу в управлінні та керуванні владними засобами (Колпаков, 2003: 31). Тут доречно буде згадати одне з сучасних визначень політики: «Політика це діяльність щодо керівництва та управління суспільними справами на засадах публічної влади» (Шляхтун, 2010: 12).

Третя. Суспільна свідомість, в різних своїх формах, від міфологічної, релігійної до наукової, так чи інакше відображала та фіксувала історично змінювані уявлення та знання людей про світ політичного, політику, державу відповідно про зміст, структуру, механізми та шляхи реалізації спільних інтересів. Поступово, з розвитком суспільства, з'являлося все більше соціальних суб'єктів, інтереси яких визнавалися публічними та так чи інакше включалися в спільний інтерес, а самі ці суб'єкти, функціонально чи ситуативно ставали політичними, з можливістю чи, принаймні прагненням брати участь чи впливати (тобто в процесі політичного спілкування та взаємодії) на прийняття управлінських, політичних рішень, тобто на визначення загального інтересу, шляхів та методів його реалізації. Якщо вимоги щодо визнання публічними інтересів суспільних груп, з тих чи інших причин не задовольнялися, відбувалися їх (груп) несанкціоновані державою включення в політику у формі повстань, заколотів, революцій чи війн. На рівні суспільної свідомості такі речі, окрім всього фіксувалися у вигляді ідей, концепцій чи навіть теорій, які обґрунтовували, чи навпаки спростовували право даних груп на врахування їхнього інтересу в рамках спільного, та на участь чи вплив на прийняття рішень в даних питаннях. В рамках цих ліберально-філософських, політичних по суті концепцій вперше і відбувся революційний перехід в усвідомленні масштабу загальності інтересу, від розуміння та захисту групового, чи часткового інтересу як спільного до усвідомлення необхідності врахування інтересів всіх, від окремих людей, соціальних груп, до спільнот в цілому. Це усвідомлення відбувалося поступово і відбувається дотепер. Так само як вважалося, що в історії людства не було канібалізму, оскільки той кого з'їдали не вважався людиною, так і натеper повсюдно декларовані принципи, названі навіть «основними цінностями» свободи, рівності, справедливості тощо все ще не стосуються всіх. Сучасні суспільства ще тільки на майже початкових етапах формування толерантного ставлення до «інших інтересів» та необхідності їх враховувати.

Четверта. На нашу думку, історичне розширення (яке відбувається саме в політичній сфері) кола осіб, соціальних груп, спільнот, включених до «всіх», чий інтерес врахований в спільному інтересі та впливає на розуміння та досягнення «спільного блага», з одного боку та, поступове усвідомлення необхідності розуміння загального інтересу чи спільного блага, не як часткового, групового інтересу чи блага певним чином визначеного кола суспільних прошарків чи, навіть більшості, а дійсно всіх (як би це не виглядало утопічно), пов'язаний саме з ідеєю демократії та дійсно історичним, перманентним процесом її втілення. Визнання публічними та захист інтересів «всіх», на нашу думку і є ціннісним стрижнем ідеї демократії, яка в цьому контексті виглядає сутнісним осередком політики як суспільного явища, перетворюючи та формуючи її мету у відповідності до формули – максимальне благо для максимальної кількості людей. Визнання принципу мажоритаризму, як права більшості в сучасних демократіях, не заперечує цінності ідеї визнання та захисту інтересів всіх. Захист прав та інтересів меншості також стає невід'ємним уявленням сучасної політики. Сама ж політика, в цьому сенсі, може бути визначена як діяльність з формування та реалізації права спільного інтересу. Це зашироке визначення, яке також розширює пошукове поле політичної науки.

П'ята. Відповідно можна вести мову про те, що демократія це історичний, інтелектуальний, ідейно-теоретичний та практично-політичний рух, започаткований та розгорнутий ліберальними теоретиками та практиками. Зміст цього руху не зводиться до встановлення певного політичного режиму чи певних процедур в політиці чи інших сферах суспільного життя. Він не може бути остаточно зафіксований у вигляді набору певних інструментів. Він більш загальний, а тому ширший. На кшталт розуміння соціалізму Е.Бернштейном, який він бачив як напрямок руху, а не його мету і, тим самим подавав його як мірило «соціалістичності» суспільства. З ідеалу, як суспільного стану, перетворював на ціннісний вимір суспільних відносин.

Тут демократія виступає як бажана сукупність певних правил, які породжують та забезпечують вільне для всіх політичне спілкування і, саме в цьому сенсі може розглядатися як політична цінність, що виступає мірилом для бажаних суспільних відносин. Сукупність інститутів, процедур, методів, прийомів та форм, з якими пов'язують демократію, є лише історично змінюваними інструментами формування, забезпечення та реалізації цих правил, які в своєму загальному спрямуванні мають відповідати ідеї демократії як цінності.

Шосте. Таким чином позначене розуміння демократії повністю не вичерпує її розуміння як політичної цінності (Див. *Философский энциклопедический словарь*, 1989: 732-733; *Лісовий*, 1997: 60-77; *Здравоміслов*, 1986), а визначає основні підходи до її розуміння.

Узагальнено варто зазначити наступне. Вперше ідея демократії, у вище визначеному сенсі з'являється в рамках просвітництва та раціоналістичної філософії та найбільш широко розгортається в політичних ідеологіях. З соціально-економічними трансформаціями епохи відродження та нового часу на авансцену активної соціальної і політичної дії виходять нові, широкі суспільні верстви, що приводить до значних зрушень в політичній сфері життя суспільства в цілому та породжує суспільний запит на пояснення змін в світі політичного та обґрунтування права цих верств на захист своїх інтересів, відповідно - нових правил взаємодії, співпраці, норм політичного спілкування, які приходили на зміну старим. Лібералізм вперше в політичній історії найбільш усвідомлено ставить питання про розширення кола суб'єктів політичного спілкування, створюючи нові уявлення та пояснення походження та природи людини, співіснування та можливі правила та форми спілкування людей в суспільстві, природи самого суспільства та його взаємодії з породженою ним державою. Через концепції природного права, суспільного договору, народного суверенітету тощо теоретики лібералізму не тільки більш менш науково намагаються пояснити нові суспільні реалії, але й в гармонії з цими поясненнями пропонують уявлення про нові, бажані норми, тобто правила політичного спілкування, відповідні їм суспільні інститути які ще тільки мають бути встановлені. Ці уявлення про бажаний суспільний лад були досить різноманітними, та все ж мали єдині ідеали та цінності, які поступово, іноді і революційним шляхом втілювалися в життя.

Узагальнюючи варто ще раз наголосити на тому що вони, в першу чергу стосувалися уможливлення вільного політичного спілкування в процесі утворення та формування нового типу держави як інструменту конструювання суспільства. Таким чином держава, виступаючи як спільна, загальна справа для всього суспільства, мала на меті не тільки врахувати інтереси всіх, хто співпрацював на її розбудову, але й сама мала забезпечувати встановлення відповідних правил - норм спілкування для суспільства. Демократія тут розкривалася не тільки як набір певних інструментів та процедур для унормування певного набору суспільних відносин, тобто формування суспільних інститутів політичної організації всього суспільства - держави, а й як мірило відповідності цих нових відносин бажаним правилам співпраці, спілкування, взаємодії в усіх сферах життя суспільства. Тобто вже розглядалася та використовувалася як політична цінність, яка уможливлювала вільний суспільний діалог, точніше полілог.

Звичайно, відповідно до вище зазначеного розуміння політики, нові правила вільного спілкування щодо значимих суспільних питань, як і зміст та коло самих питань, формувалися поступово, ще досить довго залишаючись не повними, зберігаючи і групову обмеженість щодо політики і щодо формування розуміння масштабу спільного інтересу та, відповідно змісту загального блага.

Інші політичні ідеології, презентуючи та захищаючи різноманітні, часто також групові інтереси суспільних верств, в процесі практичної боротьби політичних сил та, відповідно – ідеологічного дискурсу, в результаті аналізу, критики, заперечення ідеї демократії як вільного політичного спілкування як способу забезпечення найбільш адекватних умов (спільної для всіх) співпраці в політиці, почали використовувати та по різному інтерпретувати ідею демократії, по суті збагативши її новими змістами. Навіть пропонуючи внесення обмежень, чи певних виключних умов в правила політичної співпраці (стосовно окремих груп чи ситуацій), вони сприяли розгортанню політичного діалогу. Це зауваження справедливе до більшості політичних ідеологій, від консерватизму до марксизму.

Сьома. Найбільш якісний прорив у формуванні змісту та принципів розгортання демократії як політичної цінності відбувся наприкінці дев'ятнадцятого та у двадцятому столітті. Значні соціально-економічні та політичні зміни, які проходили як в окремих країнах так і в світі в цілому, що породили до того небачені нові обставини співіснування та співпраці людей, ускладнили світ політичного, спонукали до пошуку нових відповідей та смислів. Соціальні революції, національно-визвольні рухи та світові війни, по суті демонстрували недостатню спроможність старих політичних структур та відповідних світоглядних систем, в тому числі і традиційно демократичних, адекватно реагувати на нові виклики, змістовно не змінюючи правил гри. Адекватна новим умовам політична взаємодія не могла бути забезпечена існуючими, все ще обмеженими груповими (економічними, етнічними, культурними, релігійними), частковими інтересами, правилами політичного спілкування, як умови плідної суспільної та, вже і міжнародної співпраці. На нашу думку, обставини вимагали посиленої взаємодії все більшої кількості традиційних та новітніх, тих що тільки виникали, політичних суб'єктів, зняття значної кількості обмежень на рівноправне політичне спілкування. Принципи, інструменти та мета політики, як феномену, все ще залишалися недостатньо масштабованими цінностями відкритого, нічим не обмеженого суспільного діалогу, а політика недостатньо відкритою для продуктивного вирішення питання інтересів.

В цьому сенсі, актуалізувався суспільний запит на демократію, в першу чергу як ціннісну ідею у вище визначеному сенсі, спроможну задати та забезпечити умови для політичного діалогу-полілогу в середині країн та між країнами без будь яких обмежень щодо суб'єктів цього діалогу та кола їхніх інтересів.

Висновки

Все що стосується проблеми політичної демократії: поділ гілок державної влади, загальне виборче право, багатопартійність, інститути забезпечення народного суверенітету в цілому тощо, тобто принципи та цінності, вироблені лібералізмом упродовж століть, з цієї точки зору, мають розглядатися як необхідні, але недостатні інструменти, принципи, форми та методи втілення та дотримання демократії як політичної цінності. Якщо вони реалізовані лише формально, а їх функціонування не забезпечує вільного політичного діалогу, з тенденцією до зняття будь яких обмежень, якщо, як результат надається виключний захист лише вибірковій частині інтересів, така форма впровадження демократії не відповідає ліберальній ідеї демократії як політичної цінності та не може бути визначена як демократична. Та все ж, недосконалість історичних та сучасних форм демократичних інститутів не може протиставляти їх самій ідеї - цінності демократії. Відповідно, ми вважаємо, що авторитарні «відкати» в ряді країн та антидемократичні рухи в інших, чи просто протестні рухи в країнах «сталого демократії», які виникали протягом двадцятого століття, засвідчили лише невдоволеність існуючими політичними інститутами, неспроможними до повноцінного втілення демократії в її дійсно ліберальному розумінні. По суті, сама частковість, неповнота втілення цінностей демократії, залишаючись демократією лише для частини суспільства, компрометувала саму ідею демократії в ліберальному сенсі, в її прагненні знищення будь яких меж для суспільно корисного значущого політичного спілкування. Натомість, діяльність демократичних інститутів та застосовуваних демократичних процедур та методів, будучи ціннісно демократичною, здатна вдосконалювати та осучаснювати правила забезпечення суспільного та міждержавного політичного діалогу.

В цьому сенсі Ф.Фукуяма був і правий і неправий, коли казав про «кінець історії» з приводу остаточної перемоги ліберальної демократії. Адже вона є найбільш наближеною до «правильної», складеної у відповідності до ціннісного ідеалу та принципів лібералізму, сучасною формою втілення демократії, але ніяк не достатньою, історично не остаточною.

Бібліографія

- Політологія. Довідник. / М.І. Обушний, А.А. Коваленко, О.І. Ткач; За ред. М.І. Обушного. – Київ: Видавництво «Довіра», 2004. - 599с.
- Колпаков В.К., Кузьменко О.В. Адміністративне право України: Підручник. Т-К.: Юрінком Інтер, 2003. - 544с.
- Шляхтун П.П. Політологія: історія та теорія: підручник / П.П. Шляхтун. - К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. - 451с.
- Философский энциклопедический словарь / Редкол.: С.С.Аверинцев, Э.А.Араб-Оглы, Л.Ф.Идьичев и др. -2-е изд. -М.; «Советская энциклопедия», 1989. – 815 с.
- Лісовий В. Культура – ідеологія – політика. – К.: Видавництво ім. О.Теліги, 1997. – 352с.
- Здравомыслов А.Г. Потребности, интересы, ценности. – М.: Политиздат, 1986, - 223 с.

References

- Polytology. Directory. / M.I. Obushny, A.A. Kovalenko, O.I. Tkach; M.I. Obuzhny –Kyiv: Publishing house "Dovira", 2004. - 599p.
- Kolpakov V.K., Kuzmenko O.V. Administrative Law of Ukraine: Textbook. T-K: Yurinkom Inter, 2003. - 544p.
- Shlyakhtun P.P. Political Science: History and Theory: Textbook / P.P. Shljahntun. – Kyiv: Publishing-printing center "Kyiv University", 2010. - 451p.
- Philosophical Encyclopedic Dictionary / Redcock: S.S.Averintsev, E.A. Arab-Oglu, L.F. Idyichyov and others. - 2th ed. - M.: "Soviet Encyclopedia", 1989. - 815 p.
- Lisoviy V. Culture - Ideology - Politics. – K.: Publisher them O.Telihi, 1997. – 352p.
- Zdravomyslov A.G. Needs, Interests, Values. - M.: Politizdat, 1986. - 223 p.

LIBERALISM AS THE IDEOLOGICAL AND POLITICAL BASIS OF DEMOCRACY

Vladimir Fedorchenko, Candidate of Political Science, Associate Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
<https://orcid.org/0000-0002-3864-9660>
e-mail: irinadobronravova@knu.ua

Abstract

This article focuses on the essence, political content and forms of democracy. The principles and values of liberalism as ideological and political origins of democracy are revealed. There are analysed ideological sources and basic approaches to understanding democracy as a political value and the reasons for its actualisation in contemporary conditions. There are generalised principles and norms for creating and implementing rules for an all-encompassing and unlimited political dialogue in society and between states as a central idea of the value dimension of democracy.

Keywords: liberalism, politics, democracy, political value, political dialogue, democracy.

Received: December 14, 2020

Approved for printing: February 22, 2021

Published: February 26, 2021

Fedorchenko V. (2021). Liberalism as the Ideological and Political Basis of Democracy. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Philosophy*, 1(4), 68-73. <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2021/4-6/12>